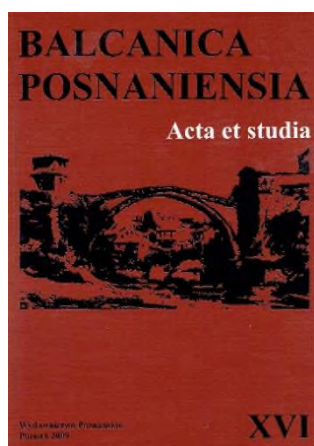

Walczak-Mikołajczakowa Mariola, *Recepcja bajek Ezopa w bułgarskiej tradycji literackiej i historycznej*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2009, t. 16, s. 71–80.

<https://doi.org/10.14746/bp.2009.16.6>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52439>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

RECEPCJA BAJEK EZOPA W BUŁGARSKIEJ TRADYCJI LITERACKIEJ I HISTORYCZNEJ

MARIOLA WALCZAK-MIKOŁAJCZAKOWA

ABSTRACT. Mariola Walczak-Mikołajczakowa, *Recepcja bajek Ezopa w bułgarskiej tradycji literackiej i historycznej (Bulgarian fables of Aesop)*.

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XVI, Poznań 2009, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 71-80, ISBN 978-83-7177-650-2, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Mariola Walczak-Mikołajczakowa, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Adam Mickiewicz University), al. Fredry 10, 61-701 Poznań, Polska-Poland.

Ezop, żyjący w VI wieku przed Chr. na pół legendarny grecki pisarz z Frygii, pozostał w pamięci pokoleń jako autor bajek i twórca tego gatunku¹, chociaż do czasów nowożytnych nie zachował się ani oryginalny zbiór bajek Ezopa, ani ich adaptacja dokonana przez Demetriusza z Faleronu (IV/III w. przed Chr.). Nazwa *bajka*, notowana w polskich słownikach od wieku XVI, wywodzi się z czasownika *bajać* i, jak pisze Janina Abramowska, „podobnie jak starsza od niej *baśń* zawiera praindoeuropejski rdzeń **bhā-* odnoszący się do czynności mówienia [...]. Można by rzec, że ustna geneza gatunku została zakodowana w jego nazwie”².

¹ W słownikowej definicji bajki czytamy m.in.: Bajka – jeden z podstawowych gatunków literatury dydaktycznej; krótka powiastka wierszem lub prozą, której bohaterami są zwierzęta, ludzie, rzadziej rośliny lub przedmioty, zawierająca moralne pouczenie, wypowiedziane wprost lub dobitnie zasugerowane. Bajka jest rodzajem przypowieści na temat uniwersalnych sytuacji moralno-psychologicznych, charakterów i postaw; opowiadana w niej historia stanowi zawsze jedynie ilustrację jakiejś prawdy ogólnej, dotyczącej doświadczeń ludzkich powtarzalnych i powszechnych. Zasadniczym celem bajki jest pouczyć o szkodliwości czy pożyteczności pewnych zachowań, przekazać jakąś zasadę etyczną lub wskazówkę postępowania. Aby osiągnąć ten cel, bajka najczęściej przeciwstawia dwa stanowiska, dwa typy argumentacji czy też dwa rodzaje działań (np. skuteczne i nieskuteczne) – i dopiero z tego kontrastu wysnuwa stosowną naukę. [...] Najbardziej rozpowszechniona jest forma bajki zwierzęcej, w której przedstawione zwierzęta występują jako maski określonych typów ludzkich. [...] Sens dydaktyczny bajki jest zwykle bezpośrednio wystawiony jako moral. Zob. M. Głowiński, T. Kostkiewicz, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, wyd. 2 poszerzone i poprawione, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1989, s. 52-53.

² J. Abramowska, *Polska bajka ezopowa*, Poznań 1991, s. 5.

Przypisywane Ezopowi bajki – głównie zwierzęce o charakterze moralizującym i satyrycznym – znamy przede wszystkim z wierszowanych przeróbek rzymskiego poety Fedrusa³ (I w.) i greckiego poety Babriosa⁴ (II w.). Na początku XIV wieku bajki przypisywane Ezopowi zebrał Maksymilian Planudes. Ezop miał też licznych naśladowców i kontynuatorów (nowożytne bajki opierają się w znacznym stopniu na zasobie tematów wprowadzonych w starożytności), a utwory powstające w obrębie tej tradycji określano mianem bajek ezopowych⁵. Zatem w polskiej tradycji naukowej funkcjonują dwa odrębne terminy: bajki Ezopa oraz bajki ezopowe.

W Polsce wątki bajkowe pojawiły się już w średniowieczu w przykładach używanych przez kaznodziejów i kronikarzy, ale powstanie pierwszych zbiorów bajek wiąże się z ogólnoeuropejską tendencją do przyswajania motywów tradycyjnych za pośrednictwem popularnych przeróbek łacińskich pióra Fedrusa. W XVI wieku w kręgu tej tradycji powstały dwa zbiory: poetycki Biernata z Lublina (*Żywot Ezopa Fryga... z przypowieściami jego*) oraz prozaiczny nieznanego autora (*Fabuly Ezopowe albo przypowieści*). Spopularyzowane w ten sposób bajki ezopowe (choć nie nazywano ich jeszcze *bajkami*, ale *hasnią, przykładem, przypowieścią*, lub na wzór obcy: *fabula, apologos, mythos* lub *naenia*⁶) od tamtego czasu na trwałe zagościły w naszej literaturze. W epoce staropolskiej bajki tworzyli m.in. Mikołaj Rej, Wacław Potocki, później zaś naśladowcy La Fontaine'a: Krzysztof Niemirycz i Jan Stanisław Jabłonowski; w Oświeceniu jako twórca bajek zasłynął Ignacy Krasicki, a w wieku XIX także Adam Mickiewicz i Aleksander Fredro. Wiek XX przyniósł nie tylko nowe typy bajek – niektóre z nich wciąż mieszczą się w obrębie „bajki ezopowej” – ale także rozwój badań nad tym gatunkiem.

Nieco inaczej rzecz przedstawia się na gruncie literatury bułgarskiej. Tam pod pojęciem *езопови басни* kryją się zarówno przekłady bajek Ezopa, jak i oryginalne utwory autorów bułgarskich wzorowane na jego twórczości, a ich rodowód różni się znacznie od tego, co powiedziano wyżej na temat literatury polskiej⁷.

W bułgarszczyźnie średniowiecznej słowo *басня* nie oznaczało gatunku literackiego opartego na alegorii – to, co współczesny język bułgarski określa jako *басни* znane było pod nazwą *нпумчу* (choć tu należałoby uwzględnić wieloznaczność terminu *нпумча*⁸), *басня* natomiast oznaczała rzecz zmyśloną, czasami nawet kłamstwo⁹. Synonimami słowa *басня*, które po raz pierwszy zostało użyte w *Szestodnie-*

³ Fedrus uzupełnił bajki morałami.

⁴ Babrios unikał moralizowania, pisał bajki dłuższe, o charakterze narracyjnym.

⁵ Na temat losów bajki w poszczególnych epokach literackich zob. J. Abramowska, op.cit.

⁶ O zagadnieniach terminologicznych w polszczyźnie zob. J. Abramowska, op.cit., s. 5-6.

⁷ Np. w popularnej bibliotece internetowej Slovo (www.slovo.bg) po wpisaniu do wyszukiwarki hasła *bajki ezopowe* na ekranie ukazują się dziewiętnastowieczne przekłady bajek Ezopa pióra Petka Sławejkowa, jego własne utwory wzorowane na bajkach Ezopa oraz wierszowane bajki autorstwa Stojana Michajłowskiego.

⁸ Por. *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*, съст. Д. Петканова, изд. 2 преработено и допълнено, Велико Търново 2003, с. 406-407.

⁹ Tamże, s. 59-60. Podobnie zresztą w polszczyźnie: wnioskując z materiału XVI-wiecznego, *bajka* oznaczała rzecz zmyśloną i była antonimem *historii* odnoszonej do opowiadań mających uchodzić za prawdziwe.

wie Joana Egzarchy, były *ваianie* i *ваедь*, kryjące w sobie znaczenie ‘nieprawdziwa opowieść ustna przeciwstawiana opowieściom wiarygodnym’. Prezbiter Kosma nazywał tak niekanoniczne opowiadania bogomilów, którzy „bają jakieś baśnie, jak ich nauczył ich ojciec Diabeł”. Także apokryficzne opowiadania *O królu Salomonie* oraz *O Kitovrasie* w jednym z XI-wiecznych tekstów zostały określone jako *васни* и *кошоуни*, a trzy wieki później patriarcha Eutymiusz zapewniał, że materiał do *Słowa pochwalnego na cześć Konstantyna i Heleny* zaczerpnął ze źródeł wiarygodnych, a nie *по лъжнѣыми васнемъ*¹⁰. Jeszcze Mateusz Gramatyk w *Żywocie Mikołaja Nowego Sofijskiego* (połowa XVI w.), chcąc ośmieszyć *Koran*, określa go jako „zakon śmieszniejszy od baśni” (*паче же васнен смешненішого закона*).

W Bułgarii do końca wieku XVIII bajki Ezopa nie były znane, nie rozwijało się także bajkopisarstwo (z pewnym wyjątkiem – o czym szerzej w dalszej części artykułu). W XVI wieku natomiast w literaturze bułgarskiej zaistniało obszerne, popularne wcześniej w Bizancjum opowiadanie o życiu Ezopa (*Слово прѣмъдраго нѣстьпа како въиетѣ жѣтѣе его*¹¹), którego autorstwo przypisuje się Maksymilianowi Planudesowi¹². Jest to anegdotyczna biografia greckiego bajkopisarza, w której Ezop zostaje przedstawiony jako głuchoniemy niewolnik, który odzyskawszy mowę informuje swego pana, że zna wszystko, co jest na świecie i wie o wszystkim. Rzeczywiście, dzięki mądrości i przebiegłości bohater opowiadania wychodzi cało z wielu opresji, ratuje także przed niebezpieczeństwami swego pana. Król, obserwując jego umiejętności, postanawia uczynić Ezopa nauczycielem swoich dzieci, jednak po fałszywych oskarżeniach z ich strony Ezop zostaje skazany na śmierć¹³.

Mimo zaistnienia tej biografii w bułgarskiej literaturze, twórczość Ezopa jeszcze długo pozostała nieznana. Wprawdzie w XVIII wieku nastąpił rozwój bajek ludowych, ale stało się tak – podobnie jak w wypadku anegdotycznych przypowieści – za sprawą wzorców turecko-arabskich¹⁴. Wzrost zainteresowania antykiem i kulturą starożytną nastąpił dopiero w okresie odrodzenia narodowego – paradoksalnie więc kultura bułgarska, w dużej mierze wyrastająca z korzeni grecko-bizantyjskich, do końca wieku XVIII nie przejawiała większego zainteresowania starożytnymi bajkami (wyjątek stanowią opowieści o wojnie trojańskiej i legendy o Aleksandrze Wielkim obecne już w XIV-wiecznych rękopisach). Dopiero w pierwszej połowie XIX wieku, tzn. w okresie wzmożonego zapotrzebowania na utwory o charakterze dydaktycznym, dokonano kilku przekładów bajek. Szybko stały się one ulubioną lekturą dzieci i dorosłych, a niektóre z nich zostały zamieszczone w podręcznikach szkolnych, takich jak *Рибен буквар* Piotra Berona czy *Славенобулгарское детоводство* Neofita Bozwelega, przeznaczonych do użytku w nowo powstających

¹⁰ Cyt. za *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*, s. 60.

¹¹ *Тиквешки рѣкопис*, „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина”, 1894, kn. 4, s. 164.

¹² Na ten temat zob. Б. Пенев, *История на новата българска литература*, т. 1, София 1976, s. 342-343.

¹³ Fragmenty tej bułgarskiej opowieści ukazały się w przekładzie na język polski. Zob., *Siedem niebios i ziemia. Antologia dawnej prozy bułgarskiej*, wybór, wstęp T. Dąbek-Wirgowa, Warszawa 1983.

¹⁴ П. Динеков, *Български фолклор*, София 1990, s. 197.

szkołach świeckich¹⁵. Obszerniejsze wydania drukiem pojawiły się w drugiej połowie XIX wieku¹⁶.

Pierwszego przekładu bajek Ezopa dokonał Sofroniusz Wraczański; stanowią one część tzw. *Drugiego zbioru widyńskiego*, spisane w 1802 roku (karty 118'-133). Wkrótce pojawiły się kolejne tłumaczenia: anonimowe z 1812 roku¹⁷ oraz Neofita Rylskiego z roku 1838.

Pierwszy bułgarski tłumacz, Sofroniusz, dokonał przekładu nie ze starogreckiego oryginału, ani też – jak długo sądzono – z języka serbskiego (tzn. z przekładu Dositeja Obradovicia wydanego w 1788 r.), lecz z nowogreckiego tłumaczenia autorstwa Joanisa Patusasa (Αἰσώπου μυθοί wydane w Wenecji w 1766 r.)¹⁸. Nowogrecka wersja różni się dość znacznie od starogreckiego oryginału – niektóre pojęcia zostały w nim zastąpione nowszymi, zrozumiałymi dla czytelnika z nowej epoki, a imiona wielu bogów zniknęły, ustępując miejsca chrześcijańskiemu Bogu (imiona bogów greckich znajdujemy jedynie w tych fragmentach, w których dokonują oni czynów niezgodnych z chrześcijańskim światopoglądem). Najważniejszą zmianą jest rozszerzenie treści bajek, szczególnie kończących je wniosków dydaktycznych (przez Sofroniusza określanych jako *поука* i rozpoczynających się od słów *тая басен казува, тая басен показува, тая басен дума* lub *тая басен хоче да рече*). Tym niemniej innowacje, jakich dokonał Patusas, nie zmieniły charakteru bajek, ani nie wypaczyły sensu Ezopowych nauk.

Sofroniusz Wraczański przetłumaczył 144 bajki (niektóre w dwu wariantach) i po odnotowaniu, że w tym miejscu następuje *конецъ басенъ*, zamieścił jeszcze cztery inne teksty, które opisywane są jako „bajki nieezopowe”¹⁹. Dwa pierwsze z nich (*Змия и человек* oraz *Муж и жена*) są rzeczywiście bajkami (ale takimi, których nie ma w żadnym spisie bajek Ezopa), trzeci (*Цар и три паши неовии*) dotyczy królowej Semiramidy, zaś ostatni (bez tytułu) jest nowym wariantem kilku opowiadań ze zbioru *Високи умни хитрости Бертолдови* połączonych w jedną całość. Język tych przekładów odbiega znacznie od wciąż obowiązującej w piśmienictwie bułgarskim cerkiewszczyzny – składnia tekstu jest uproszczona i zbliżona do składni języka mówionego, imienne części mowy pozbawione są końcówek fleksyjnych, formalnym wykładnikiem określoności jest rodzajnik, a przymiotniki stopniowane są w sposób analityczny. Prócz tego Sofroniusz nasycił teksty wyra-

¹⁵ Ю. Николова, *Баснята във възрожденските учебници*, (w:) *Училищната книжнина в България през XIX в.*, Пловдив 1995, с. 39-44.

¹⁶ Ю. Николова, *Баснята в българската възрожденска литература* (w:) *За литературните жанрове през Българското възраждане*, София 1979, с. 209-221; idem, *Езоповите басни и тяхното разпространение в българската възрожденска книжнина*, „Литературна мисъл” 1983, кн. 11, с. 30-45.

¹⁷ Zob. А. Ничев, *Български превод на Езоп от 1812 г.*, „Език и литература”, кн. 6, 1961, с. 58-66.

¹⁸ Zob. А. Ничев, *Софроневият превод на Езоповите басни*, Годишник СУ, Филологически Факултет, 1963, № 56, с. 10-114. Tam także dokładna analiza porównawcza z tekstem staro- i nowogreckim.

¹⁹ Рог. Б. Цонев, *Опис на славянските ръкописи в Народната библиотека в София*, София 1910, с. 407; Б. Пенев, *История на новата българска литература*, т. 3, София 1933, с. 286.

zami i wyrażeniami zaczerpniętymi z bułgarskich gwar zachodnich (wśród nich zdarzają się zapożyczenia z języka tureckiego i nowogreckiego, np. *dugan*, *aslan*, *chortuvam* itp.).

Ciekawą postać językową reprezentuje anonimowy przekład z 1812 roku, dokonany również na podstawie nowogreckiej wersji Patusasa. Także tym razem bułgarski tłumacz poszedł dalej niż jego grecki poprzednik i nie tylko wprowadził do tekstu składnię języka mówionego²⁰, ale wręcz przełożył bajki na używany przez siebie dialekt, z zasobów leksykalnych cerkiewszczyzny korzystając tylko wtedy, gdy gwara ludowa okazywała się zbyt uboga. Z analizy przeprowadzonej przez A. Niczewa wynika, że jest to dialekt zachodni, najprawdopodobniej z okolic Kiustendil. Poniżej, dla porównania, bajka o lisie i lwie zostanie przytoczona w przekładzie Sofroniusza i w wersji z 1812 roku²¹:

Лясица не била видяла аслан никоги
и случи ся, та го срещна негде на пут,
и като го виде, прииде ѝ перво от страх
да умре. И вторий пут пак го видя и убоя
се, ала не каквото изпервен. И третия
пут пак го видя, и тогива толкова
дерзновение приемна, почто отиде да
хорати сас него.

Лесица никогаш не беше видела арслан,
и по случаю сретна го, и като го виде,
перво бедствова да умре от страх. И паки
вторый пат го виде, и убоя се, обаче не
като напред, и пакиго виде третий пат
т толкова се ослободи, шото отиде да се
разговара сос него.

Neofit Rylski przetłumaczył 150 bajek i biografię Ezopa według Maksymiliana Planudesa, dokonując przekładu na język, który był daleki od dziewiętnastowiecznego języka bułgarskiego. Choć ojciec Neofit przeszedł do historii przede wszystkim jako autor pierwszej gramatyki języka bułgarskiego i zwolennik tzw. językowej szkoły słowianobułgarskiej, próbującej pogodzić tradycję piśmienniczą z dążeniami do intelektualizacji gwar bułgarskich i nadania im rangi języka literackiego, tłumacząc Ezopa sięgnął po język cerkiewnosłowiański (cerkiewno-ruski), mający ugruntowaną pozycję w piśmiennictwie religijnym. Joakim Gruew odnotował w swoich wspomnieniach: „При новия си учител аз учих българска граматика от Неофита, славянска граматика от Мразовича, превод от славянски на български по ръкописни Есопови басни, преведени от отца Неофита на славянски”²². W 1869 roku Neofitowy rękopis stał się własnością Petka Sławejkowa, ale niestety około 1929 roku zaginął. Tymczasem bajki w tłumaczeniu Neofita opublikował pod wła-

²⁰ O języku nowogreckiej wersji bajek A. Niczew napisał: „Сравнен с оригинала, новогръцкият превод е силно понижен в езиково отношение. Неговата фраза е елементарна, редица приставни изречения или обстоятелствени изрази са превърнати в главни изречения. Небрежността, която обикновено характеризира разговорната реч, е нерядко явление в него. Очевидно е назначение-то му да задоволява не твърде високите духовни нужди на един нисък слой на гръцкото общество”: zob. A. Niczew, *Български превод...*, op.cit., s. 59.

²¹ Zapis znormalizowany cytuję za: 1) *Софроний Врачански*, ред. А. Алексиева, Н. Аретов, В. Вътов, И. Радев, т. 1, София 1989, с. 125; 2) na podstawie: A. Niczew, *Български превод...*, op.cit., s. 61.

²² Й. Груев, *Моите спомени*, Пловдив 1906, с. 2.

snym nazwiskiem Joan Emanoіłowicz²³. Neofitowy przekład został jednak starannie skopiowany przez Christo Pulekowa, który w 1839 roku zastąpił o. Neofita na stanowisku nauczyciela w Kopriwszicy. Rękopis Pulekowa przechowywany jest dziś w Bibliotece Narodowej w Płowdiwie²⁴. W opisie rękopisów ze zbiorów płowdiwskiej BN Krasimir Stanczew odnotował: „Басните са препис от превода на Неофит Рилски, а не от печатното издание на Й. Емануилович, който ги е откраднал на Неофит”²⁵.

Zapis dokonany ręką Pulekowa odzwierciedla trudności, na jakie napotkał tłumacz, i dowodzi, że wybór odpowiedniego słownictwa był kwestią problematyczną – stąd pojawiające się w nawiasach wyrażenia synonimiczne. Dla przykładu przytoczmy tekst bajki o lisie i lwie (BN Płowdiw, 167, karta 9):

Лисица и Левъ

Лисица не увидѣше лва, понеже по нѣкоемѣ слѣчаю того усрете. Первѣе убѣ токмъ малѣ неумрети (ей ѿ страха). Таже вторицею узрѣвши убояся го но не иакоже первее. Таже третицею того узрѣвши сице къ немѣ дързновеніе (смѣлость) пріяты, иако и пристѣпившѣ разглаголствовати (бесѣдоваги, разговарыватися съ нимъ). Баснь изявляеть, иакъ навыкнованіе и страшныя вѣщи благопристѣпни творить.

W rękopisie Pulekowa na stronach 65-65 znajdujemy jeszcze jedną niezwykłą rzecz: bajka nr 124 została przytoczona w przekładzie prozą oraz w wersji wierszowanej:

В МОРЕ НИКОГДА МРЕЖУ РЫБЛОВИТЕЛЬ НИЗПУСТИ,
РЫБУ ꙗ ТУДУ НАДІЯСЯ ВЕЛИКУ ИЗНЕСТИ.
НО НАДЕЖДЫ ПАЧЕ СМАРІДУ РЫБКУ ВОНЪ ИЗВЛЕЧЕ,
И НИКО ꙗПУСТИВШУ, СИЦЕ КЪ НЕМУ ПРИРЕЧЕ:
НЫНІ, МОЛЮ, ꙗСТАВИ МЯ МАЛУ ЕЩЕ СУЩЮ,
ВОЗРАСТШУ ЖЕ, ПРИШЕД ЗДІ, ИМИ МЯ ТЕБІ ЖДУШИЮ.
ТОГДА ВО И ВЪ БОЛШУЮ ПОТРЕБУ ТИ МОГУ БЫТИ,
И ЧРЕВО ЖЕ ТВОЕ СО ИЗЛИШЕСТВОМ НАСЫТИТИ.
РЫБЛОВЪ ЖЕ ЕЙ СИЦЕВЫЙ НА ТО ꙗВІТЬ ДАЯШЕ,
И НЕ ХОТЯ ПОСЛУШАТИ Ю, СИЦЕ КЪ НЕЙ ВІЩАШЕ:
БЕЗУМЕНЪ ОУБѢ БЫЛЪ БЫХЪ ꙗСТАВИТ ВЪ РУКАХ СУЩЕЕ,
АЩ І МАЛО, И ЖДАЛЪ БЫХЪ АЩ І ВЕЛИКѢ БУДУЩЕЕ.

²³ Басни Езопови и о предобучений Афтоѡна мудреца и Гавриѡла елиѡа четверостѡпѡна: С елиѡскаѡ на славѡнскій диалект в ползу и употрѣбление славѡноболгарскихъ отроков, Белград, 1852.

²⁴ BN w Płowdiwie, sygn. 167; w zawierającym 121 kart rękopisie znajdujemy m.in. bajki Ezopa i gramatykę języka bułgarskiego, s. 4-78 *Езопови басни*, s. 87-104 *Кратко сочинение за малолетните деца болгарски...*

²⁵ К. Станчев. *Опис на славянските ръкописи в пловдивската Народна библиотека „Иван Вазов“ постъпили след 1920 год.*, София 1982, с. 61.

Kolejnymi tłumaczami Ezopa na bułgarski byli Rajno Popowicz (1854) i Petko Sławejkow (1852) – ten ostatni tłumaczył także bajki Kryłowa i La Fontaine'a. Wzorując się na bajkach Ezopa, Sławejkow pisał też utwory oryginalne (nawiązujące do rodzimej twórczości ludowej), które wraz z tłumaczeniami wydał w tomie zatytułowanym *Басеник*. We wstępie do tej książki zamieścił krótką notatkę na temat Ezopa i bajek, która świadczy o zainteresowaniu Sławejkowa przede wszystkim dydaktycznymi walorami bajki:

Той е бил около шестстотин години преди Христа, във времето на Кира и Креза, родом фригианин, из Азия, званием слуга, за когото ся приказват и много лъжи, между които за образа и грозотата. Прочу ся от разностопособното си нравствено учение, што под басните доказва нравствени и политически поучения. А той способ е най-действителен. Сичките басни не са Езопови, но зачото той измислил най-напред и списал някои и други, носят на името му надписа.

Przekład Sławejkowa, dokonany w dobie najgorętszych dyskusji nad ostatecznym kształtem nowobułgarskiego języka literackiego, można z pewnością traktować także jako głos w tej dyskusji i propozycję dla kodyfikatorów języka, por.:

Лисица и лъв

Една лисица, която никога не била виждала лъв, случило ся еднаж да срещне. От най-напред толко ся уплашила, што без малко щяла да примре. Втори път го срещнала, поуплашила се, но не колкото първен. Третий път като го видяла, добила толко дързост, што го приближила и ся сприказвала с него.
Навикновението направя и страшните не дотолкова грозни.

Po wyzwoleniu Bułgarii w 1878 roku wzrasta zainteresowanie folklorem i twórczością ludową. W kręgu zainteresowań pisarzy znalazły się zatem także bułgarskie bajki ludowe z różnych regionów kraju (*notabene* coraz chętniej spisywane i katalogowane). Bajkopisarstwem literackim zajął się wówczas m.in. Stojan Michajłowski, tworzący utwory o charakterze publicystycznym i filozoficznym, a później, po I wojnie światowej, także inni znani pisarze: Nikołaj Rajnow, Angeł Karalijczew i Ran Bosilek. Autorzy ci odeszli jednak od bajek ezopowych, a czerpiąc przede wszystkim z bogactwa bajek ludowych, wykorzystywali je i opracowywali dla celów pedagogicznych i moralizatorskich²⁶.

* * *

Z tego, co dotąd zostało powiedziane, można by wnioskować, że bajka była gatunkiem zupełnie nieznanym literaturze bułgarskiej aż do okresu odrodzenia narodowego, a pierwszym rodzimym bajkopisarzem był Petko Sławejkow. Jest to

²⁶ *Złota moneta za słowo. Bułgarskie bajki i legendy ludowe*, wybór i wstęp G. Minczew, Łódź 2006, s. 16-17.

jednak opinia nie do końca prawdziwa – uwzględniając bogate piśmiennictwo powstające od końca XVII wieku w kręgu tzw. paulicjan (bułgarskich katolików, w których nazwie zachowała się pamięć o związkach ze średniowieczną sektą manichejską)²⁷, uzyskamy nieco inny obraz recepcji tego gatunku na gruncie literatury bułgarskiej.

Jeśli zdefiniujemy bajkę podobnie jak autorzy przewodnika encyklopedycznego *Literatura Polska*²⁸, to powinniśmy przyjąć, że podstawę bajki stanowi parabola, sugerująca praktyczne pouczenie, sąd moralny lub inny pogląd ogólny przez przytoczenie konkretnego przypadku, zaś charakterystycznym czynnikiem formującym układ fabularny bajki są dobitne przeciwstawienia, zwłaszcza sytuacji i ról bohaterów, co z kolei wpływa na kształt bajkowych antytez dobra – zła, korzyści – straty, mądrości – głupoty itp. Tak pojmowaną bajkę wykorzystywali kaznodzieje katolicy od początku swej działalności misyjnej wśród paulicjan. Szczególny rozkwit katolickiej literatury dydaktycznej o charakterze moralizatorskim nastąpił w II połowie wieku XVIII. W zachowanych do dziś rękopiśmiennych zbiorach z tego okresu – spisanych alfabetem łacińskim – znajdujemy wiele tekstów przez samych autorów nazywanych tureckim słowem *jurnek* (dosł. ‘wzór, model, przykład’), w których obecne są wątki bajkowe²⁹. Natomiast w anonimowym zbiorze z końca XVIII wieku (BN w Sofii, nr 780) zamieszczonych zostało 8 bajek narracyjnych z elementami opowiadki alegorycznej, urozmaiconych żywym dialogiem, tzn. opartych na zasadach wprowadzonych w XVII wieku przez La Fontaine’a. Podobnie też jak u La Fontaine’a, tylko połowa z nich to bajki zwierzęce (np. o lisie i bocianie, o głodnej sroce, o kogucie i lisie, o młodym i starym wilku), w jednej bohaterami są wilk i pasterz, zaś w trzech ostatnich dyskusję toczą *baba* i *dedo*. Utwory te, oparte zapewne na wzorach włoskich, musiały cieszyć się ogromną popularnością, skoro jeszcze ponad pół wieku później były kopiowane przez kolejnych kaznodziejów³⁰. Zdaniem Lubomira Mileticza, bajki były ulubioną lekturą paulicjan, gdyż były jedynymi tekstami mającymi charakter na poły świecki („мирско съдържание”).

Zatem podsumowując to, co dotychczas zostało powiedziane, zauważmy, że w wypadku literatury bułgarskiej mamy do czynienia ze swoistym paradoksem – zanim pojawiły się pierwsze przekłady bajek Ezopa, literatura katolicka spopularyzowała wśród swoich odbiorców bajkę ezopową, przetworzoną już wcześniej i zmodyfikowaną przez poczytnych autorów zachodniego kręgu kulturowego.

Pouczenia i bajki tworzone w kręgu paulicjan są interesujące nie tylko z punktu widzenia historii literatury, stanowią także niezwykle cenny materiał do badań nad dialektem tej zamkniętej grupy społecznej. Ich autorzy włożyli bowiem niema-

²⁷ Zarys historii piśmiennictwa katolickiego w Bułgarii w: M. Walczak-Mikołajczakowa, *Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii. Język utworów II połowy XVIII wieku*, Poznań 2004.

²⁸ *Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny*, red. J. Krzyżanowski i in., t. I, Warszawa 1984, s. 40-42.

²⁹ Część tych tekstów, zaczerpniętych z rękopisu Piotra Kowaczawa Carskiego z 1793 r. (BN w Sofii, nr 1423) została opublikowana w: M. Walczak-Mikołajczakowa, op.cit., s. 226-235.

³⁰ Zob. uwagi L. Mileticza o rękopisach włoskich misjonarzy: Miletič L.; Милетић Л., *Наукуте пактијани*, Сборник за народни умотворения, наука и книжнина XIX, София 1903, s. 267-278.

ło wysiłku w to, by nadać im jak najprostszą formę, a przez to uczynić zrozumiałymi dla rzesz niewykształconych wiernych, co uwidacznia się zarówno w warstwie leksykalnej, jak i składniowej. Tworzyli więc zgodnie z zasadą, że pisać należy tak, jak się mówi, a im dany utwór był swobodniejszy, dalszy od tekstu ewangelii, modlitwy, hymnu czy pieśni, tym jego język bardziej nasyczał się pierwiastkami ludowymi i lepiej naśladował żywą mowę.

Ponieważ charakterystyce języka XVIII-wiecznych tekstów paulicjańskich poświęciłam całą książkę, zatem zainteresowanych odeśle właśnie do niej, w tym miejscu przytaczając jedynie krótkie fragmenty dwóch bajek zwierzęcych.

Hitra Lesso i vlassata
med ti iztica is ostata
Si na dumi twarde svesna
a da smislisc laxi lesna
Mlad sam, Lesso, agamia
rekli mi su da sa kria
Od lessiza vlassovita
ci na izmama ta ispita.
Martva, ubita da sa stori
lexi, mixi, osta otvori
Garghe, srake da pomame
lesno lovcis da si fane
Da ti brakna u garlo draga
base ne smeja s mo(j)a gaga
Ni è garna od voda blaga
ni priskacam togasc Praga
Ta mi Lesso mila proseti
nema as tolkos milosti.
Koi me sili, koi me goni
mexdu zubi i trivoni

Gladna sraka na ciarniza
od klon na klon si priskace
tu na desno tu na levo
skace, gleda i zanice.
Ghiah se streska, ghiah nakani
krile ispita, opasecka meta
kraka cipli, ja se poscti
glas ispita, dolo gleda,
strah ja plasci, strahni, beha
glat ja rovi, gnezda gleda.
Na daleko na cica frakni
ne zastaje pak se varni
klati, varti ta glaviza
cesti, halbika na ciarniza.
Tridni duma as obidam
gladna xiadna as omiram.

Jak widać, oba teksty zostały spisane w okresie, kiedy bułgarscy katolicy, starając się wypracować własną normę językową, zaadaptowali do potrzeb literatury tworzonej dla współwyznawców alfabet łaciński. Dla współczesnego bułgarskiego odbiorcy teksty te są więc niemal nieczytelne, szczególnie ze względu na osobliwości zastosowanej tu ortografii. Zważywszy jednak na rosnące już od dłuższego czasu zainteresowanie paulicjanami, odrębnością ich kultury, zwyczajów, obrzędów itp., możemy mieć nadzieję, że także spisane przez nich w II połowie XVIII wieku bajki doczekają się wydania i opracowania.

BULGARIAN FABLES OF AESOP

Summary

The term of *Езопови басни* (Aesop fables) indicates in Bulgarian literature the translations of the original fables of Aesop as well as genuine works of the Bulgarian authors, inspired by ancient Greek motives. The present writer proved, taking into consideration these fables, that the Bulgarian culture emerged in a significant way from the Greek and Byzantine roots, but did not pay much attention to Greek antiquity until the end of the eighteenth century (with the exception of the Trojan War and legend of Alexander the Great, known already in the fourteenth century manuscript).

Aesop's fables were translated as late as the first half of the nineteenth century. It was the period in the history of the Bulgarian culture when many didactic works were needed. Interesting enough, before the first translation of Aesop's fables were completed, the Bulgarian Catholic literature made them popular among its readers, transforming and adopting from the famous West European writers. The paper deals with the language of these translations, because the Bulgarian writers and translators used the Old Cyrillic or Orthodox liturgical language, influenced by the spoken language or local dialects.

Translated by Rafal Witkowski